

**RAPPORTAGE TOEVALSVONDST:
VAARTKOM, LEUVEN
(PROV. VLAAMS-BRABANT)**

I. Verslaggever:

Geert Vynckier

Agentschap Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
012 /260321
0477/560389
geert.vynckier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie

terreinwerk: Geert Vynckier
Michel Mulleners
Rudi Roosen

Jurgen Staf
Jos Wijnants

fotografie: Geert Vynckier
Kris Vandevorst

tekeningen/ plannen: André Detloff

II. Identificatie

*Een beschrijving van de locatie van de site, met de volgende elementen:

Provincie(s): Vlaams-Brabant

Gemeente(n): Leuven

Deelgemeenten(n): Leuven

Coördinaten: Lambert 1972: X: 173363 en Y: 175296

Kadastergegevens: Gemeente Leuven, 1e afd., sectie A, openbaar domein (Vaartkom)

Adres: Vaartkom

Toponiem(en): /

Naam van de site: Leuven 2012 Vaartkom (LE12VA)

Dossiernummer OE: 8_2012_012

Algemene beschrijving:

De toevalsvondst gebeurde bij graafwerken tijdens wegeniswerken aan de Vaartkom te Leuven op 14 augustus 2012. De graafmachine stootte op een massieve muur die opgebouwd was uit baksteen en ijzerzandsteenblokken (Fig. 1).

De vindplaats ligt net aan de noordelijke rand van het historisch centrum van Leuven in de vallei van de Dijle, die via een vijftal zijarmen door Leuven stroomt en verder loopt naar de noordelijke laagvlakte (Kaart 1-2). Net ten westen van de vindplaats loopt de Voer in de Dijlebedding. De vindplaats ligt op een vijftigtal meter ten zuidoosten van de Keizersberg, één van de heuvels van het Brabants plateau waarop de vroegere hertogelijke burcht en de Sint-Janskerk zich situeerden. Op dit ogenblik wordt de dominante heuveltop ingenomen door de Abdij Keizersberg, die dateert uit het einde van de 19de eeuw.

Het site ligt op de bodemkaart volledig in de bebouwde zone (OB) maar op het DHM is duidelijk te zien dat het site zich te midden van de smalle vallei bevindt en dat er bijgevolg onder deze bebouwing talrijke leem-, klei- en rivierafzettingen moeten aanwezig zijn (Kaart 3-4).

In de directe nabijheid is Keizersberg de enige site die in de directe omgeving van de toevalsvondst is opgenomen in de CAI (ID 150673).

III. Archeologische nota

* Datum van de melding van de vondst:

Op 14 augustus 2012 werd collega Ingrid Vanderhoydonck, erfgoedconsulent te Hasselt, door ingenieur Anke Vanluyten¹ op de hoogte gebracht van een toevalsvondst. Het betrof een massieve muur die bij graafwerken en het heien van U-vormige metalen heipalen aan de Vaartkom te Leuven werd blootgelegd. Op haar beurt bracht Ingrid de collega's van Beheer te Brussel op de hoogte, die op hun beurt het bericht doorstuurden naar de verantwoordelijke collega's van de Afdeling Inventariseren en Beschermen. Op vrijdag 16 augustus werd het site bezocht (Fig. 2) en diezelfde dag werd besloten dat archeoloog Geert Vynckier met een kleine ploeg technici de registratie zou uitvoeren. Dit gebeurde in samenspraak met de aannemer en de diensten van de stad van 21/08/2012 tot 23/08/2012.

---

¹ Bij deze bedanken we Anke en de stedelijke diensten van de stad Leuven voor de vlotte samenwerking, het bezorgen van de plannen en enkele historische gegevens en het ter beschikking stellen van hun landmeter.

* Een summierende beschrijving van het onderzoek dat voorafgaand aan het onderzoek op de site werd uitgevoerd:

Voor zover we konden achterhalen, werden er aan en rond de Vaartkom zelf geen archeologische opgravingen verricht. Net ten noordwesten van de vindplaats, meer bepaald op de Keizersberg (Fig. 3), die sinds 12 juli 2012 als monument werd beschermd², werden er in 1943 door pater Dominique Van Humbeeck archeologische opgravingen uitgevoerd ter hoogte van de voormalige burcht, de poorten, het woonhuis en de commanderie. In het voorjaar van 2011 voerde ARON bvba een bouwhistorisch en archeologische werkbegeleiding uit om de originele toegangsweg tot de burcht landschappelijk en archeologisch te detecteren en te documenteren³. Ditzelfde bureau legde nog twee proefputten aan tijdens de lentemaanden op de zuidoostelijke zijde van de Keizersberg (zgn. Wolvenpoort)⁴ en een tijdje later, tijdens de zomer, werden de afgravingen achter de keermuur opgevolgd⁵. In augustus 2011 werd er, eveneens door ARON bvba, een prospectie met ingreep in de bodem uitgevoerd om de oude toegangsweg tot de oude burcht te lokaliseren, naar aanleiding van de herinrichting van het parkdomein Keizersberg te Leuven. Deze ingrepen vonden echter steeds plaats op of aan de rand van de heuvels van de Keizersberg en leverden geen informatie op over het huidige onderzochte site.

Tijdens de registratie werden de werken aan de bekisting van de watercollector in samenspraak met de aannemer en de stad Leuven verder zonder problemen en onderbreking uitgevoerd.

*Korte geschiedenis van de Vaartkom⁶:

Met het graven van het "kanaal Leuven-Dijle" - tot 1994 "de Leuvense Vaart" genaamd - kreeg Leuven in 1751 een nieuwe binnenhaven aan de voet van de Keizersberg: *de Vaartkom* (Fig. 4). Dit ten koste van de vroegere "Werf" aan de Vismarkt, vanouds de rivierhaven gelegen aan een Dijle-arm in het historische centrum van de stad. Voortaan zou immers de economische rol van de Dijle worden overgenomen door de Vaart en het zwaartepunt van handel- en nijverheid zich verplaatsen van het stadscentrum naar deze nieuwe havensite aan de noordoostelijke stadsrand.

Als natuurlijke waterweg die, met haar vertakkingen, de stad Leuven zuid-noordwaarts doorkruiste en haar verder via Mechelen met Antwerpen verbond, was de Dijle voor Leuven vanouds economisch van uitzonderlijk belang. Door haar grillige loop, geringe diepgang en groot debiet was zij echter een moeilijk bevaarbare verkeersader, slechts toegankelijk voor kleinere schepen. De aanleg van een nieuwe waterweg - naar het voorbeeld van de Willebroekse Vaart die Brussel in 1561 had aangelegd ter vervanging van de eveneens moeilijk bevaarbare Zenne - en een betere verbinding met het noorden, waren eeuwenoude verzuchtingen van het Leuvense stadsbestuur. Om diverse redenen werd hieraan slechts tegemoet gekomen in de 18de eeuw met het graven van een lateraal kanaal naar de Rupel, als verbinding met de Schelde.

Op 29/1/1750 verleende keizerin Maria-Theresia aan de Stad het octrooi voor het graven van het kanaal vanaf Leuven tot aan de grote waters tussen Mechelen en Willebroek. Op 9 februari gaf Karel van Loreinen, landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, te Leuven de eerste spadesteek. Voor de technische realisatie van de plannen werd beroep gedaan op kolonel R. Spalaert, hoofdingenieur en bevelhebber van de Zuid-Nederlandse geniebrigade. De stad Leuven zou zelf de financiering ervan op zich nemen en verkreeg het monopolie op de exploitatie.

---

² Dossiernummer DB002299, objectnummer OB001906.

³ Wesemael 2011.

⁴ Reygel *et al.* 2011, 120.

⁵ Reygel *et al.* 2011, 126.

⁶ Tekst overgenomen uit de inventaris onroerend erfgoed: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/>.

Ongeveer ter hoogte van een bestaande, aloude los- en laadplaats vlakbij de Keizersberg werd, in een gedeelte van de oude bedding van de Dijle, de huidige Vaartkom gegraven. Hiervoor werd eerst de Keizersberg gedeeltelijk afgegraven en diende de Dijlerivier in deze buurt te worden omgeleid, uitgediept en geruimd, om als "Nieuwe Dijle" via de "Twee Waters" verder te vloeien richting Wilsele. Bij de aanleg werd de Vaartkom door twee bruggenhoofden en een draaibrug opgedeeld in een grote en kleine kom. Kanaal en Vaartkom zouden met Dijlewater bevoorrad worden via een klein voedingskanaaltje, genaamd "de Hond".

Einde 1752 waren de graafwerken beëindigd en in juli 1753 werd het kanaal voor het eerst ingevaren. Door herhaaldelijke dijkbreuken en instorting van sluizen moest echter in 1759 alle scheepvaart worden stilgelegd. Om de nodige ingrijpende herstellingen en aanpassingen te kunnen uitvoeren diende de stad - gezien de stedelijke vaartkas door de kanaalonderneming met een aanzienlijke schuldenlast zat - beroep te doen op een financiële interventie van het rijke brouwersambacht. De Vaart kon uiteindelijk op 19 juli 1763 voor een tweede maal worden opengesteld en was definitief bevaarbaar.

*De archeologische beschrijving van de site en het onderzoek dat heeft plaatsgevonden: methodiek van het onderzoek en de resultaten:

Cartografisch onderzoek:

In de hoop gegevens te verzamelen over het uitzicht van de omgeving van de Vaartkom en de vindplaats zelf voor en na de aanleg van de Vaart, werden een aantal oude afbeeldingen, tekeningen, prentkaarten, kadasterplannen en historische kaarten bestudeerd⁷. Dit onderzoek leverde volgende resultaten op⁸:

De oudst geconsulteerde afbeelding van de omgeving van de burcht op de Keizersberg en de huidige Vaartkom dateert uit 1540 en is een stadsgezicht van Woensam van Worms (Fig. 5), waar de burcht vanuit het zuiden wordt weergegeven⁹. Aan de voet van de Keizersberg zijn er talrijke woningen te bespeuren die ons verder geen aanwijzingen geven over de aangetroffen muur. Vervolgens geeft de kaart van Jacob van Deventer uit 1550-1560 (Fig. 6) ons een beeld van het kwartier waar de muurconstructie werd aangetroffen¹⁰. Door projectie van het huidige kadaster en de armen van de Dijle werd er geprobeerd deze muur op de kaart te situeren. Uiteindelijk viel de muur in het midden van een door straten en de Dijle omgeven stadskwartier, zodat we de muur ook hier niet kunnen plaatsen. Op de kaart zijn er naast de huizenrijen langs de straten geen gebouwen te bespeuren waartoe deze muur eventueel kan behoren. Op een schilderij uit 1594-1595 van Joost vander Baeren en een latere lithografie van dit schilderij wordt eveneens de oostelijke helling van de Keizersberg en het aansluitende lager gedeelte uitgebeeld¹¹ vanuit het einde van de huidige Vaartstraat (Fig. 7-8). Hier krijgen we al een beter zicht op de loop van de Dijle en het gebied net aan de voet van de Keizersberg met de Baetspoort en de tempel van Diane aan de rechterzijde. Of de aangetroffen en geregistreerde muur met deze twee iets te maken heeft is niet duidelijk en eerder onwaarschijnlijk. We mogen niet uit het oog verliezen dat dergelijke panoramische zichten uit die tijd niet natuurgetrouw waren en er steeds vervormingen aanwezig zijn. Het stadspanorama van Leuven vanuit het noorden van Joost vander Baeren en Peeter vander Borch van 1604¹² en een latere pentekening¹³ laten ons net niet zien wat er aan de zuidoostelijke zijde van de Keizersberg aanwezig is (Fig. 9-10). Alleen de Dijle, de

⁷ De meeste van de bestudeerde documenten zijn er vooral van de burcht en omgeving van de Keizersberg.

⁸ Met dank aan de Heren Paul Reekmans en Raymond Kenis van het Leuvens Historisch Genootschap voor het mogen gebruiken van hun gegevens, hun ideeën en de bibliotheek van het LHG.

⁹ Amand 2002, 8.

¹⁰ Ceunen *et al.* 2003, 717; <http://lucia.kbr.be/mapview/index.php?image=/multi/1588624/48.imgf>.

¹¹ Van Even 1860, 116; Ceunen 2003, 731 en Maesschalck *et al.* 2003, 559.

¹² Ceunen *et al.* 2003, p. 743 en Van Even 1895, 180-181.

¹³ Van Even 1860, 81.

omwalling en de Aarschotsepoort zijn zichtbaar net buiten ons studiegebied. Ook hier dus weer geen informatie te rapen. De gravure van het Castrum Lovaniensis van Gramaye¹⁴ uit 1606 is net weer niet groot genoeg om ons een blik te laten werpen op hetzelfde deel aan de voet van de Keizersberg (Fig. 11) Een prent uit de Leuvense prentenatlas¹⁵ toont ons vanuit het oosten de Keizersberg, de burcht, de Sint-Janskerk en de commanderie (Fig. 12) maar ook hier krijgen we geen bijkomende informatie¹⁶. Alleen de tempel van Diana is zichtbaar en verbergt wat we zouden willen zien. Ook de prent met zicht op de Keizersberg en haar omgeving (Fig. 13) vanuit het Klein Begijnhof geeft ons net niet het terrein dat we willen bestuderen¹⁷. De volgende afbeelding¹⁸ uit de 17de eeuw geeft ons ongeveer hetzelfde zicht als dat van het schilderij van Joost vander Baeren en ook hier valt de te bekijken plaats net buiten het kader van de tekening (Fig. 14). Bij de tweede stadsplattegrond van Leuven (Fig. 15) van de hand van Joannes Blaeu uit 1649¹⁹ stelde zich hetzelfde probleem als bij dit van J. Van Deventer. Bij projectie op het plan van het huidige kadaster plan ligt de muurconstructie wederom niet langs een straat maar in het midden van de tuinen achter de huizen langs de straat. Een laatste prent of tekening waar we de Keizersbergomgeving kunnen aanschouwen dateert uit 1860²⁰ maar is gebaseerd op een tekening uit 1726 (Fig. 16). De tekening toont ons de volledige abdijsite en kerk van Sint-Geertrui vlakbij het Klein Begijnhof. In de achtergrond zijn de gebouwen op de Keizersberg zeer goed zichtbaar maar wederom is het gebied aan de oostelijke voet van de berg verborgen achter de kerktoren.

Na 1750, het jaar dat de Vaart werd aangelegd, beschikken we niet alleen over enkele beter ingetekende plannen van de stad maar ook over gedetailleerde kadasterkaarten. De eerste betere topografische kaart waar de nieuw aangelegde vaart duidelijk staat afgebeeld is deze van Graaf de Ferraris²¹ (1777-1778) (Fig. 17). De omgelegde Dijle, het nieuwe kanaal en de nieuw aangelegde Hond (in stippellijn) zijn duidelijk aangegeven. Van de geregistreerde muur geen spoor. Ook het latere primitief kadaster van 1822 (Fig. 18), het gereduceerde kadaster van 1848-1854 (Fig. 19) en de kaart van Vandermaelen (Fig. 20) geven geen nieuwe informatie. Evenzo het schilderij van De Leuvense Vaart²² uit 1804 van Louis Marie Autessier²³ en een foto uit 1900 geven geen informatie over de eventuele plaats of betekenis van de aangetroffen muur (Fig. 21-22).

Archeologisch onderzoek en registratie:

Vooraleer er werd besloten tot een effectieve registratie en opgraving over te gaan werd op 16/08/2012 een bezoek gebracht aan het site. Het was direct duidelijk dat het om een imposante muurconstructie ging die zeker moest worden opgemeten. Ook de richting van de muur, een hoek van 45° t.o.v. van de lijn van de Vaartkom en parallel met de loop van de ondergrondse “Hond” was uitzonderlijk.

Een ploeg van vier technici van het Agentschap Onroerend Erfgoed, onder leiding van archeoloog Geert Vynckier, voerde de registratie uit in nauwe samenspraak met de diensten van de stad Leuven en de betrokken aannemers²⁴. De meetpunten werden door

¹⁴ Van Even 1895, 30; Deckers 2008, 9.

¹⁵ Deze prentenatlas is mogelijks van Michel-Florent van Langren van 1605-1606.

¹⁶ Cockx 2003, 193.

¹⁷ Cockx 2003, 182-183.

¹⁸ Amand 2002, 14.

¹⁹ Ceunen *et al.*, 754.

²⁰ Van Even 1860, 400.

²¹ http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerrarisCarte_nl.html.

²² Met dank aan de Heer Kenis voor de afbeelding.

²³ Van Even 1895, 179.

²⁴ We willen hier nogmaals allen die betrokken waren bij de registratie van de toevallsvondst: de stad Leuven, Firma Soetaert- civil contractors en Betonac NV, bedanken voor de vlotte samenwerking.

Harry Quintens, landmeter van de technische wegdienst van de stad Leuven²⁵ georefereneerd ingemeten.

Direct na aankomst op het terrein op 21/08/2012 werden de muurconstructie en een deel van het vlak rondom²⁶ opgeschoond, gefotografeerd en manueel ingetekend (Fig. 23). De nodige beschrijvingen werden verricht. Slechts twee kleine profielwanden waren bewaard tussen de muur en de stalen heipalen die de muur doormidden sneden in de putwand. Deze werden eveneens geregistreerd. Daar de werkput al tot op het beoogde niveau was uitgegraven, werd er slechts één werkvlak aangelegd.

De aangetroffen muurconstructie bevond zich aan de noordoostzijde van de uitgegraven put en vormde een hoek van 45° met de huidige vaart (Fig. 25). Tevens liep de muur ongeveer parallel met een overloop van de Dijle naar het kanaal genaamd 'De Hond'. De muur zelf was opgebouwd uit verschillende materialen. De kern, die aan de noordwest- en de zuidwest zijde zichtbaar was, was opgebouwd uit haaks gemetselde bakstenen gebed in een witte harde kalkmortel (Fig. 26). De stenen meten gemiddeld 24 x 12 x 5 cm. De bakstenen kern vertoonde onderaan een fundering van geordende fragmenten baksteen die breder was uitgebouwd dan de bovenbouw en (Fig. 28, 8). Hierop lag een fundering van brokstukken baksteen in los verband met hier en daar restanten van een witte mortellaag en (Fig. 28, 7). Deze fundering werd aangebracht om terug een horizontaal vlak te creëren om zo de muur verder te kunnen opbouwen (Fig. 27). Op deze smallere fundering kwam de eigenlijke opbouw van de muur die trapezgewijs smaller wordt naar boven toe en (Fig. 28, 1). De zuidwest zijde van de muur werd verstevigd met een steunbeer die ongeveer een vierkante meter in het vlak was (Fig. 29). Een vijftal meter naar het noordoosten werd een tweede steunbeer uitgewerkt van eenzelfde omvang. Deze was echter trapezgewijs, zoals de muur zelf, opgebouwd (Fig. 30). Of er zich nog een derde steunbeer bevond meer naar het noordoosten toe, konden we niet achterhalen omdat de stalen heipalen hier de muur hadden doorsneden en er net op die plaats een recente rioleringsbuis was ingegraven. Tussen de twee steunberen in was eveneens een deel van de muur vernield door recente rioleringswerken. Bovenaan was de muur in het verleden afgebroken tot op een over de ganse lengte gelijk niveau waardoor op de top van de geregistreerde muur deels de witte mortellaag zichtbaar was. Een totaal ander beeld geeft ons de opbouw van de zuidoostelijke zijde van de muur, die was verfraaid met grote gekapte ijzerzandsteenblokken van verschillende grootte (Fig. 31 en Fig. 28, 2). Bij de registratie werd de bodem van de fundering nergens bereikt en werd op het einde van de werken toch plaatselijke een diepere kleine sleuf uitgegraven tegen de muur aan om te kijken hoe diep de muur nog gefundeerd was (Fig. 32 en Fig. 28, 3-6). Zo werd er vastgesteld dat de zuidoost zijde van de muur gefundeerd was op horizontale balken van ongeveer 10 cm dikte en een variërende breedte (Fig. 28, 3). Deze waren gelegd op twee kleiige sliblagen die gelijk waren van structuur maar verschilden van kleur. De onderste vertoonde een groenblauwe kleur en was tussen de 5 en 10 cm dik (Fig. 28, 5). De laag hierop was donkergrijs en vertoonde meer dan de onderste laag duidelijke fijnere lichtgrijze zandige laagjes die kunnen wijzen op wateractiviteit (Fig. 28, 4). Beide lagen, lagen tussen de oranje gele, zandige, kiezelrijke ondergrond (Fig. 28, 6) en de houten balken waarop de ijzerzandsteen direct werd opgelegd. Of er palen werden gebruikt onder deze houten balken weten we niet, maar volgens de machinist van de graafkraan, die uiteindelijk de muur afbrak, weten we dat dit niet het geval zou geweest zijn. Uit ontwerptekeningen van de sluizen en de kaaimuren van de Vaart te Leuven - Mechelen weten we dat dit tijdens de werken in 1750 en 1751 wel het geval was²⁷. Van de hoger genoemde balken werden enkele exemplaren gerecupereerd. Onderzoek wees uit dat het allemaal eikenhouten balken waren met heel weinig (minder dan 20) en brede

²⁵ De stad Leuven leende hun landmeter zonder aarzelen uit. Dank hiervoor.

²⁶ Daar er betonwerken in de vier meter diepe put bezig waren, werd geopteerd om in het vlak rond de muur een meter op te schonen.

²⁷ Mededeling collega Thomas Van Driessche.

groeiringen²⁸. Zo werden ze totaal niet geschikt bevonden voor dendrochronologisch onderzoek en analyse. Een datering kon bijgevolg niet worden uitgevoerd. Op deze balken, die beperkt waren tot deze zijde van de muur, werden rijen van grote blokken ijzerzandsteen gelegd, gemetseld met een zelfde mortel als de bakstenen muur en hogerop naar binnen geplaatst, waardoor deze afgewerkte zijde naar boven toe licht naar binnen toeloopt (Fig. 33). De stenen waren verschillend in grootte maar onderaan bleken ze gemiddeld minder dik te zijn dan naar boven toe. In totaal waren er maximum 9 rijen bewaard (Fig. 34 en Fig. 28, 2). Hogerop waren ze verwijderd. Tijdens het opkuisen van de muur kon worden vastgesteld dat de ijzerzandsteenblokken alleen aan de zichtbare zijde en soms aan de twee kortere zijden recht afgewerkt waren. De vierde zijde was meestal onafgewerkt en deels in de bakstenen muur ingewerkt (Fig. 35). Deze ijzerzandstenen konden wegens omstandigheden niet worden gerecupereerd en een zoektocht naar kap- en snijsporen werden bemoeilijkt door de zachtheid van het materiaal, de sporen nagelaten door de graafmachine, het opkuisen van de muur en de verwerking van het materiaal. Aldus kon er geen datering op basis van de bewerkingssporen op het beschikbare materiaal worden vooropgesteld²⁹.

Een studie van collega Thomas Van Driessche over het exploiteren van Diestiaan ijzerzandsteen in het Hageland van de middeleeuwen tot de 20ste eeuw toonde aan dat deze stenen naast het gebruik voor gebouwen eveneens veelvuldig gebruikt werden voor constructies die blootgesteld waren aan stromend water, zoals kademuren, watermolens en brugpijlers. Dit zou al het geval geweest zijn vanaf de late middeleeuwen³⁰. Echte getuigen zijn er niet daar deze constructies meestal in latere perioden herbouwd werden maar worden toch bevestigd door archief documenten. IJzerzandsteen bleef voor deze constructies belangrijk tot in het ancien régime³¹. Te Leuven werden zelfs in de 17de eeuw ijzerzandsteenblokken gebruikt voor herstelwerkzaamheden aan kaaimuren en watermolens³². Ook in de jaren van de aanleg in 1751-1752 van de Leuvense vaart liet de stad op grote schaal ijzerzandsteen ontginnen ten behoeve van de vaart³³ en werd er tien jaar later nog melding gemaakt van het gebruik van dit materiaal voor herstelwerkzaamheden aan de kaaimuren van de Dijle.

De oostzijde van de muur was doormidden gesneden door de metalen heipalen net op een plaats waar ooit een rioleringsgreppel werd uitgegraven dwars doorheen de resten van de muur. Aansluitend werden er zeer kleine dwarsprofieltjes bewaard die later zullen besproken worden. De westzijde, de plaats waar spijtig genoeg de muur zwaar werd geraakt door de tanden van de graafmachine en tevens de enigste plaats waar de muur in doorsnede kon worden bekeken, wordt beheerst door de hoger besproken steunbeer in baksteen. Tijdens het opschonen van het vlak werd duidelijk dat dit ook het einde was van de muur. Niet alleen wees het ontbreken van een verder lopend muur- en uitbraakspoor hierop maar een rij van ijzerzandsteenblokken, zichtbaar in het vlak, toonde duidelijk dat dit het einde van de muur was geweest. Deze rij is mooi rechtlijnig gelegd en stopte op de noordoost hoek (Fig. 28, 13 en Fig. 36-37). De rij loopt niet door aan de andere zijde van de muur waar de bakstenen werden gebruikt. Opvallend is dat in de opbouw van deze bakstenenpijler dit de enigste plaats is waar er tussen de bakstenen enkele ijzerzandsteenblokken werden gebruikt. De muurconstructie vertoont op één plaats, naar het noordwesten toe een duidelijke breuklijn die waarschijnlijk te maken heeft met het wegzakken van de kop van de muur in de onstabiele ondergrond (Fig. 38).

In het vlak is alleen aan de zuidoostzijde een duidelijke insteek, opgevuld met wit tot grijsgevekt zand en vol met houtresten en takjes, voor de constructie van de muur, te zien (Fig. 28, 9 en Fig. 39). Aan de andere lange zuidzijde van de muur werden een tweetal

---

²⁸ Onderzoek uitgevoerd door collega Kristof Haneca.

²⁹ Met dank aan Dhr. F. Doperé die op basis van detailfoto's de stenen heeft bekeken.

³⁰ Van Driessche (in druk), 13.

³¹ Van Driessche (in druk), 34.

³² Van Driessche (in druk), 40.

³³ Van Driessche (in druk), 44.

weinig van elkaar verschillende lagen aangetroffen die zonder duidelijke aflijning in elkaar liepen. De laag het dichtst bij de muur bestond uit grijsbruine tot donkergrijze zandige leem die kleiig aanvoelde en slechts weinig inclusies bevatte (Fig. 28, 10 en Fig. 40). De laag iets verder van de muur vertoonde een duidelijke bijmenging van fijne laagjes wit tot grijze zandige kleiige leem en sporadisch enkele houtresten (Fig. 28, 11). De lagen aan de lange noordzijde bestonden uit een zandige grijze – tot lichtgrijze laag die meerdere fijne zandlaagjes bevatte met overvloedige resten van hout en hier en daar schelpjes (Fig. 28, 12 en Fig. 41-42).

Een duidelijker beeld van de lagen waarin of waartegen de muur werd gebouwd en/of welke lagen tegen de muur werden afgezet zien we in de twee kleine resten profiel die konden worden bekeken aan het noordoostelijke en zuidwestelijke deel van de muur. Het profiel ten noorden van de muur toont ons zeer duidelijk dat de muur werd ingraven in een opeenstapeling van schuin aflopende natuurlijk afgezette lagen gaande van lichtgrijs, witte zanderige laagjes, gevuld met houtresten, grijze tot zwarte kleiige leemlaagjes en onderaan een zanderige verspoelde laag met talrijke kleine schelpjes erin (Fig. 43 en Fig. 44, 3). Hierdoor is duidelijk de groengrijze zanderige leem en met baksteenbrokken opgevulde insteek van de muur te zien die bovenaan breder is en onderaan smal uitloopt (Fig. 44, 2). Bovenaan tekent zich de recente bruingrijze opvulling af van de sleuf die werd gegraven om een rioleringsbuis aan te leggen (Fig. 44, 1). Het profiel ten zuiden van de muur toont een volledig ander beeld. Tegen de ijzerzandsteenblokken bevinden zich drie lagenpakketten (Fig. 45-46). Onderaan is er een opeenstapeling van fijne horizontale grijze kleiige leemlagen met afwisselend fijne witte zandlaagjes in (Fig. 46, 3). Hierop ligt een pakket met afbraakmateriaal, bakstenen en mortel, van ongeveer 20cm dik, dat wijst op de afbraak van de muur (Fig. 46, 2). Hierboven zit een bruin opvullingspakket met enkele mortel- en baksteenfragmenten dat doorsneden wordt door de recente sleuf van de hoger vermelde rioolbuis (Fig. 46, 1).

Uit meerdere lagen, zowel in het vlak als in de profielen, met uitzondering van de opvullingslagen van de insteek, de afbraak en de recente opvulling, werden er grondstalen verzameld om mollusken³⁴ op te sporen. Deze werden na onderling overleg door collega Sofie Debruyne³⁵ onderzocht en een vluchtig assessment werd opgemaakt (Tabel 1)³⁶. Deze gegevens, het gaat natuurlijk om voorlopige resultaten, geven geen volledig overzicht van al de aanwezige soorten daar ze niet onder de microscoop maar met het blote oog werden bekeken. We hoopten ons zo toch een idee te kunnen vormen van de natuurlijke omgeving waarin deze muur zich bevond. De fauna is in de meeste lagen, waarvan monsters werden genomen, gelijkaardig en bestaat vooral uit soorten die bijna allemaal in zoetwater leven. Het aantal landslakken is beperkt. Met grote voorzichtigheid, aangezien het slechts gaat om een oppervlakkige studie kon door het onderzoek besloten worden dat de aangetroffen mollusken vooral wijzen op een zoetwatermilieu met stilstaand of zwak stromend water. De aanwezigheid van twee soorten³⁷ wijzen er wel op dat water met een sterke stroming niet ver af was.

Samengevat gaf dit volgend voorlopig resultaat: Monsters 1-6 werden in het vlak genomen en komen overeen met de onderste laag van het zuidoost profiel waar duidelijk waar te nemen is dat het lagen zijn die afgezet werden tegen de ijzerzandsteenblokken. Monsters 8, 10-21 werden hoger beschreven als afzettingen die doorgraven werden om een sleuf te graven om de muur te construeren. Toch krijgen we in dit voorlopig onderzoek dezelfde resultaten voor al de monsters die werden genomen. Algemeen kunnen we voor de reconstructie van deze natuurlijke omgeving, voor en na het bouwen van de muur denken aan (traag stromend) water aan de oever van een waterloop, een zijarm,... Moeilijk is echter te bepalen in hoeverre er een correlatie bestaat tussen de

---

³⁴ Slakkenhuizen.

³⁵ Met dank aan collega Sofie Debruyne die dit onderzoek snel en adequaat uitvoerde, waardoor in dit rapport al enkele resultaten kunnen weergegeven worden.

³⁶ Overgenomen uit het assessment van Sofie Debruyne.

³⁷ Meer bepaald: *Ancylus fluviatilis* en *Pisidium amnicum*.

rivierafzettingen aan de noordzijde van de muur. Aan de zuidzijde van de muur ligt dit echter anders en wijzen de resultaten, rekening houdend met het voorlopige karakter van het onderzoek, eveneens op afzettingen van traag stromend zoetwater met in de directe nabijheid een sterkere stroming.

Tijdens de registratie van deze toevalsvondst werden geen archeologische artefacten aangetroffen. Alleen een fragment hertshoorn, dat als losse vondst werd geregistreerd en een fragment hout dat net onder één van de pijlers werd ingezameld³⁸.

Besluit:

Van bij het eerste bezoek aan de toevalsvondst op het terrein was het al een raadsel waarom deze zware muurconstructie zich op deze plaats bevond en uit welke periode ze dateerde. Eerst werd gedacht dat ze deel uitmaakte van de verbinding, overloop van de Dijle naar de Leuvense vaart, maar al gauw werden we erop gewezen dat de eigenlijk huidige 'De Hond' iets meer naar het zuiden lag³⁹. Wel is het opvallend dat de nieuwe aangetroffen muur parallel loopt met de huidige 'De Hond'. Een echte voorloper van de huidige 'De Hond' kan het echter niet zijn daar de muur in zuidoostelijke richting stopt. Er werd eveneens gedacht aan een mogelijke steunmuur van het Keizersbergmassief, dat echter te ver af ligt; een gebouwenfundering zou ook een mogelijkheid kunnen zijn maar de muur zou na de hoek van 90° in de ijzerzandstenen rij moeten verder lopen om het verdere verloop van het gebouw aan te duiden. Zeker is wel dat het voorlopige onderzoek van de mollusken uitwijst dat de muur gebouwd werd in een vochtig milieu met traag stromend zoetwater. Misschien bevond er zich dus toch water aan de zijde van de ijzerzandsteenblokken zoals we bijvoorbeeld kunnen zien aan muren uit historische prenten die opgebouwd zijn net voor bruggen, sluizen, ... (Fig. 47-48). Een muur die dus niet doorliep maar beperkt is qua lengte en waartegen water langzamer stroomde?

De datering van het geheel blijft op dit ogenblik eveneens open. Cartografisch en historisch onderzoek leverden geen resultaten op. Dateerbare archeologisch resten werden niet aangetroffen en ook het onderzoek van de gebruikte, bewerkte stenen en de periode waarin ijzerzandsteenblokken werden aangewend gaven ons geen indicaties om de muur aan een bepaalde periode toe te schrijven.

De functie en datering van deze opmerkelijke toevalsvondst blijft voorlopig onopgelost en hopelijk kunnen nieuwe (toevals)vondsten in de onmiddellijke omgeving en verder onderzoek hierover uitsluitsel geven.

IV. Bibliografie

Literatuur

AMAND D. 2002: *Reconstructie van de Hertogelijke Burcht op de Keizersberg te Leuven*. In: COCKX E. & HUYBENS G. (ED.): *Jubileumboek, Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, XL, 7-91.

AMAND D. 2003: *De geschiedenis en situering van de verdwenen gebouwen op en rond Keizersberg*, In: COCKX E. & HUYBENS G. (ED.): *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Kon. Bibliotheek te Brussel, Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Leuven*, LXI, dl. 2, 2003, 693-705.

CEUNEN M. & VANDEKERCHHOVE V. 2003: *Leuvense topografie. Stadsplannen en panorama's in het bijzonder in de stedelijke verzamelingen*. In: COCKX & HUYBENS G.

---

³⁸ Deze twee voorwerpen worden in het depot van het Agentschap Onroerend Erfgoed, Jekerstraat 10 te Tongeren bewaard.

³⁹ Dit is duidelijk te zien op de kaart van Graaf de Ferraris en het huidige kadaster.

(ED.), *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Kon. Bibliotheek te Brussel, Jaarboek van de Geschied-en Oudheidkundige Kring voor Leuven en Omgeving*, LXI, dl. 2, 711-791.

COCKX E. 2003: *De Leuvense prentenatlas met begeleidende commentaar*. In: COCKX E. & HUYBENS G. (ED.): *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Kon. Bibliotheek te Brussel*, Leuven, *Jaarboek van de Geschied-en Oudheidkundige Kring voor Leuven en Omgeving*, LXI, dl. 1, 27-220.

COCKX E. & HUYBENS G. 2003: *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Kon. Bibliotheek te Brussel*, Leuven, *Jaarboek van de Geschied-en Oudheidkundige Kring voor Leuven en Omgeving*, LXI, dl. 1 & 2, Leuven.

DECKERS K. 2008: *De Keizersberg. Beknopte bouwhistorische nota*.

HUYBENS G. & REEKMANS P.(ED.) 2002: *Jubileumboek. Jaarboek van de geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, XL, Leuven.

JORDENS M. 1987: De schilderkunst van de contrareformatie in de Sint-Pieterskerk te Leuven, *Brabantse Folklore*, CCIV, 111-116.

MAESSCHALCK A. & VIAENE J. 2003: De Leuvense prentenatlas binnenste buiten. Op zoek naar de auteur van de prentenatlas, In: COCKX & HUYBENS G. (ED.), *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Kon. Bibliotheek te Brussel*, Leuven, *Jaarboek van de Geschied-en Oudheidkundige Kring voor Leuven en Omgeving*, LXI, dl. 2, 505-570.

MONDELAERS L. & VERLOOVE C. i.s.m. VAN ROY DIANE, VAN DAMME MARJOLIJN EN MEULEMANS KATHARINA. 2009: *Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Provincie Vlaams-Brabant. Leuven binnenstad. Herinventarisatie. Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, VLB2* (onuitgegeven werkdocument).

REYGEL P. & WESEMAEL E. 2011: Archeologische opgraving aan de Wolvengang te Leuven, *Aron buba Rapport*, 120.

REYGEL P. & WESEMAEL E., 2011: Prospectie met ingreep in de bodem aan de zuidelijke toegang van de Keizersberg te Leuven, *Aron buba Rapport*, 126.

SEVENANTS W., DEVROE A., LANGOHR R., MIKKELSEN J.H. & VANNIEUWENHUYZE B. 2010: Archeologische evaluatie en waardering van de site Keizersberg (Leuven, provincie Vlaams-Brabant), *Rapport Triarch: Deel I*, 2010/7.

SEVENANTS W., DEVROE A., LANGOHR R., MIKKELSEN J.H. & VANNIEUWENHUYZE B. 2010: Archeologische evaluatie en waardering van de site Keizersberg (Leuven, provincie Vlaams-Brabant), *Rapport Triarch: Deel II*, 2010/7.

VAN EVEN E. 1860: *Louvain monumental ou description historique et artistique de tous les édifices civils et religieux de la dite ville*. Leuven.

VAN EVEN E. 1880: *Geschiedenis van Leuven geschreven in de jaren 1593 en 1594 door Willem Boonen, Thans voor de eerste maal uitgegeven, op last van het Stedelijk bestuur*, Leuven.

VAN EVEN E. 1895: *Louvain dans le passé et dans le présent: formation de la ville, évenement mémorables territoire, topographie, institution, monuments, oeuvres d'art*, Leuven.

VAN DRIESSCHE T. 2012: *‘van goeden koerliken Rotcelaerstene wel ende reynlic ghehouwen’ Een onderzoek naar de exploitatie van Diestiaan ijzerzandsteen in het Hageland van de middeleeuwen tot de 20e eeuw* (in voorbereiding).

VAN MEERTEN M. 2000: *Vaart in de geschiedenis: 250 jaar kanaal Leuven-Dijle*.

WESEMAEL E. 2011: Bouwhistorisch en archeologische werfbegeleiding naar aanleiding van de restauratieopdracht ‘Burchtmuur Keizersberg’, *Aron bvba Rapport*, 112.

Geraadpleegde websites:

https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/gehelen?type=&naam=&provincie=20001&gemeente=24062&straat_naam=Vaartkom&typologie=&datering=&stijl=&persoon_naam=&trefwoorden=&zoeken=zoeken; geconsulteerd op 25/09/2012.

<http://cai.erfgoed.net/cai/locatie.php?l=Id 150673> ; geconsulteerd op 25/09/2012.

<http://www.ngi.be/>; geconsulteerd op 25/09/2012.

<http://www.delcampe.net>; geconsulteerd op 26/09/2012.

<http://lucia.kbr.be/mapview/index.php?image=/multi/1588624/48.imgf>; geconsulteerd op 26/09/2012.

http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerrarisCarte_nl.html; geconsulteerd op 26/09/2012.

<http://lucia.kbr.be/mapview/index.php?image=/multi/1588624/48.imgf>; geconsulteerd op 26/09/2012.

V. Trefwoorden

Typologie - archeologische objecten – bouwelement

Typologie - archeologische sporen en uitgravingen – afvallagen – funderingslagen – puinlagen

Typologie - gebouwen en structuren

Datering - Nieuwe tijd – 16de eeuw– 17de eeuw– 18de eeuw?

Datering - Nieuwste tijd – 19de eeuw - 20ste eeuw?

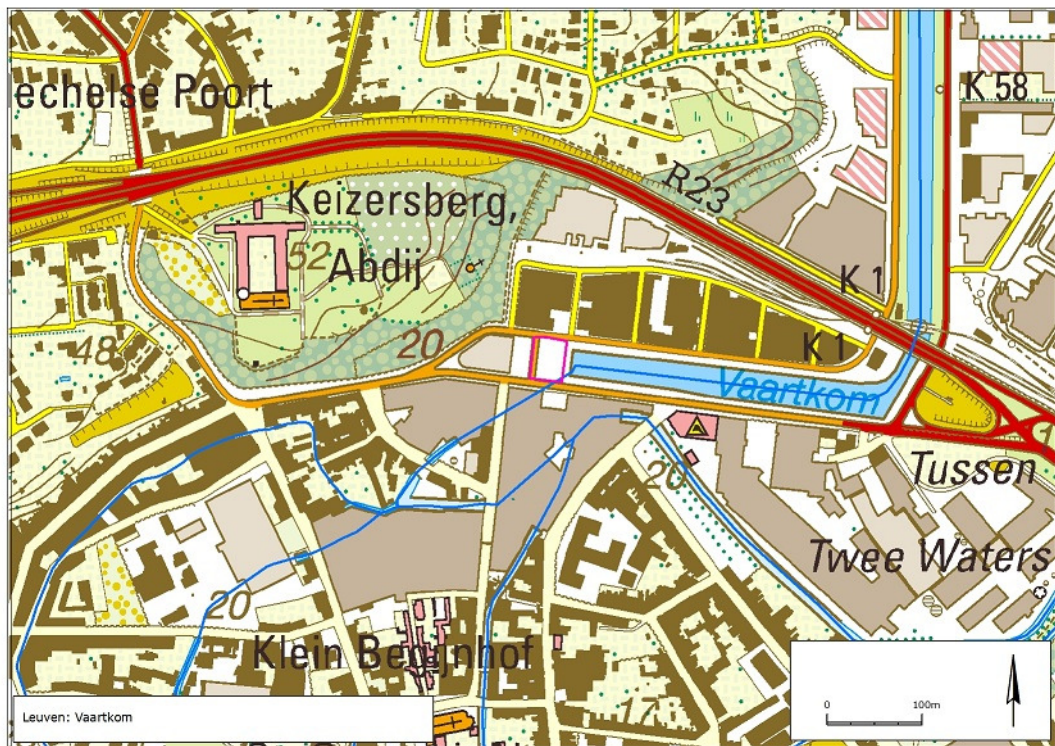
Materiaal - cement

Materiaal – steen – natuursteen

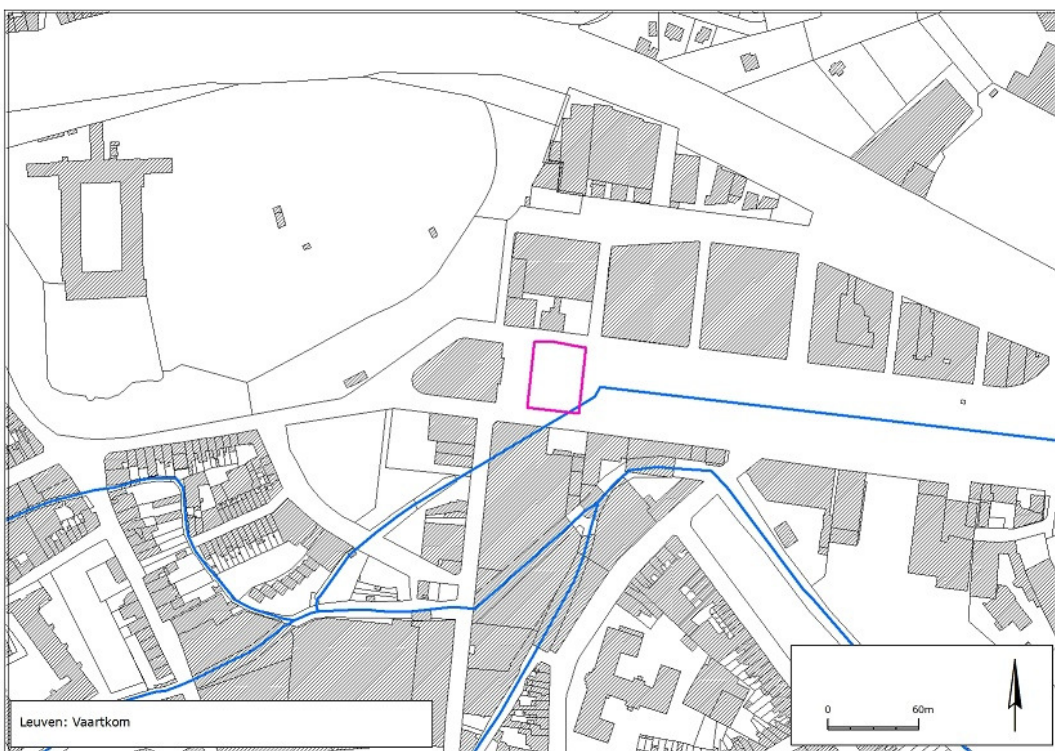
Gebeurtenis - toevalsvondst

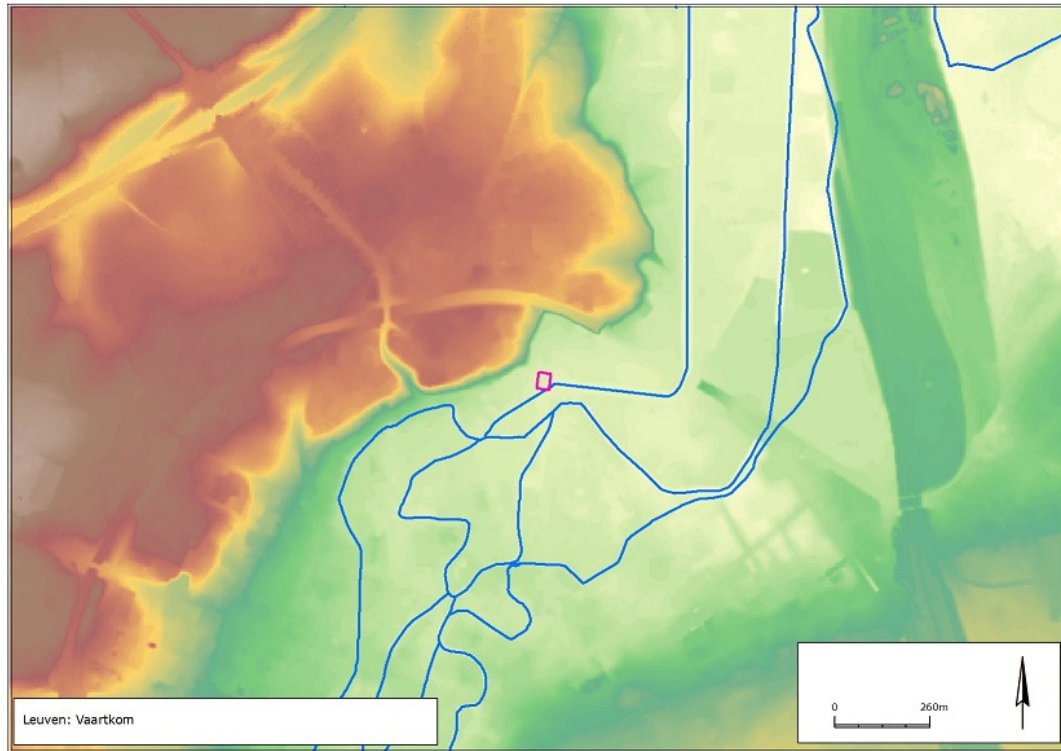
VI. Kaarten

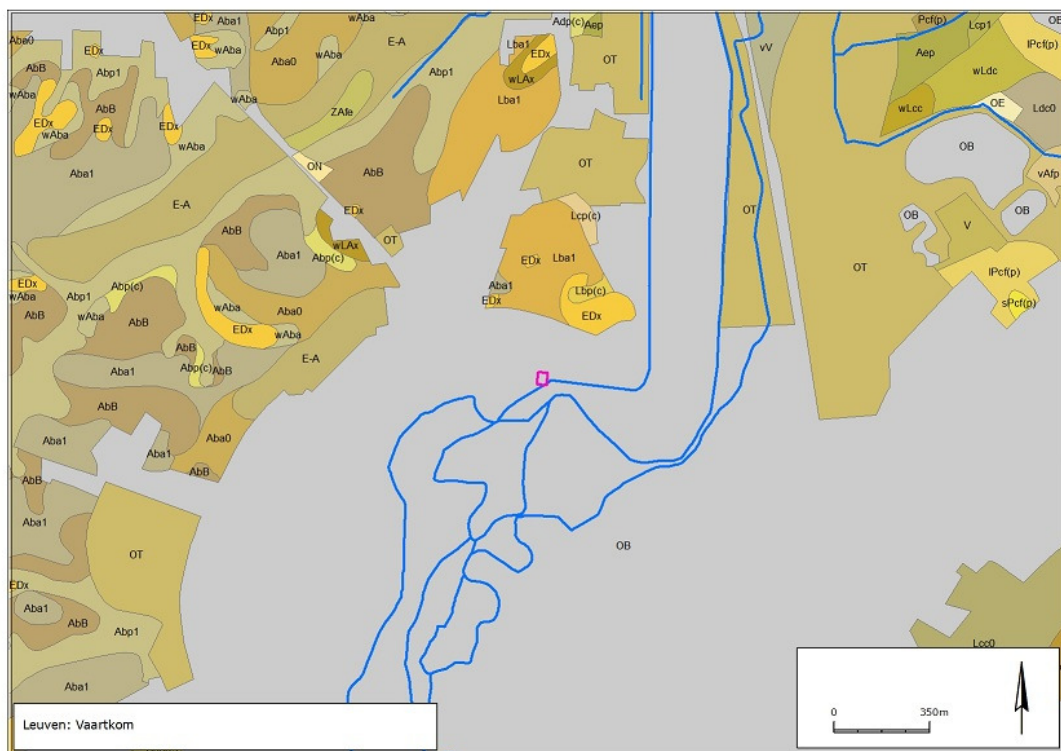
Kaart 1: topografische kaart met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

Kaart 2: kadastrale kaart met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

Kaart 3: DHM met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

Kaart 4: bodemkaart met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

VII. Figuren

Fig. 1: tijdens graafwerken aan de Vaartkom te Leuven stootte men op een stenen constructie (foto Stad Leuven).

Fig. 2: tijdens het eerste bezoek was het direct duidelijk dat het om een zware muurconstructie ging.

Fig. 3: impressie tekening van de Keizersberg en omgeving van J. Halflants⁴⁰.

---

⁴⁰ Cockx *et al.* 2003.

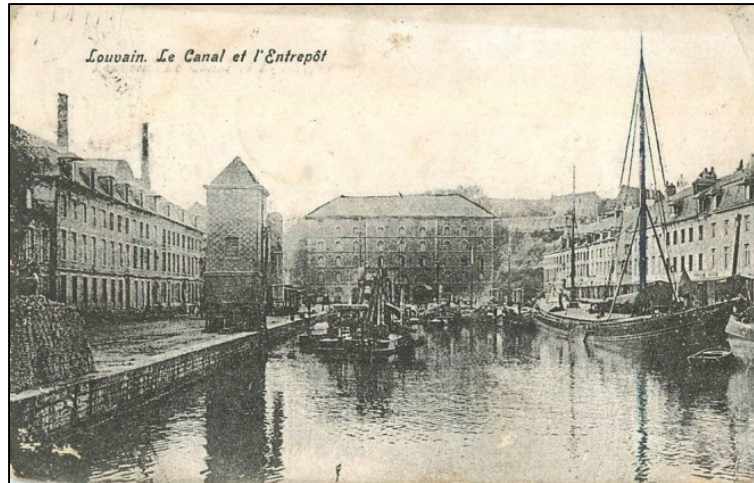

Fig. 4: De Vaartkom op een postkaart uit 1908. (© www.delcampe.net)

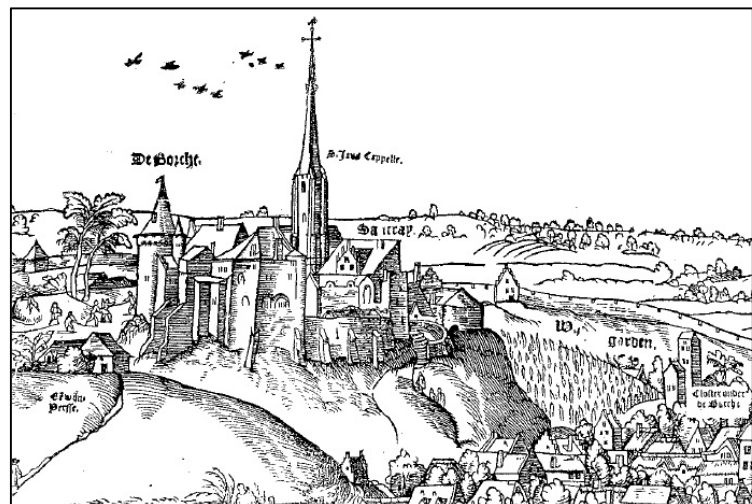

Fig. 5: tekening uit 1540 van Woensam van Worms. (© KBR)

Fig. 6: detail van het stadsplan van Jacob van Deventer uit 1550-1560. (© KBR)

Fig. 7: detail van een schilderij van Joost vander Baeren uit 1594-1595. (© schatkamer Sint-Pieterskerk Leuven)

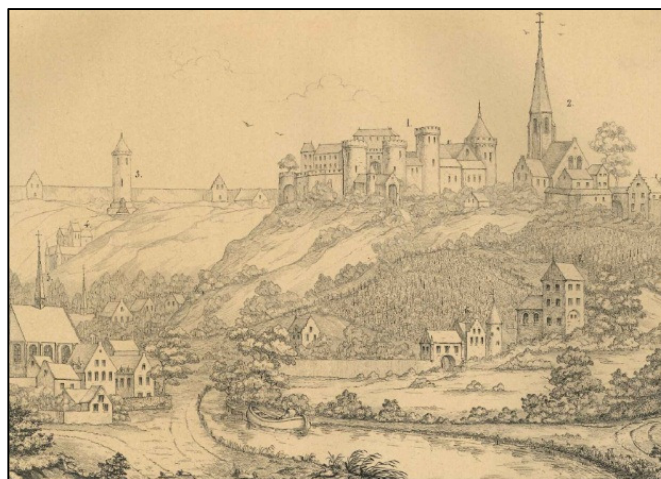

Fig. 8: lithografie uit 1860 gebaseerd op fig.7. (Van Even 1860, 116)

Fig. 9: stadspanorama van Joost vander Baeren uit 1604. (© SML⁴¹)

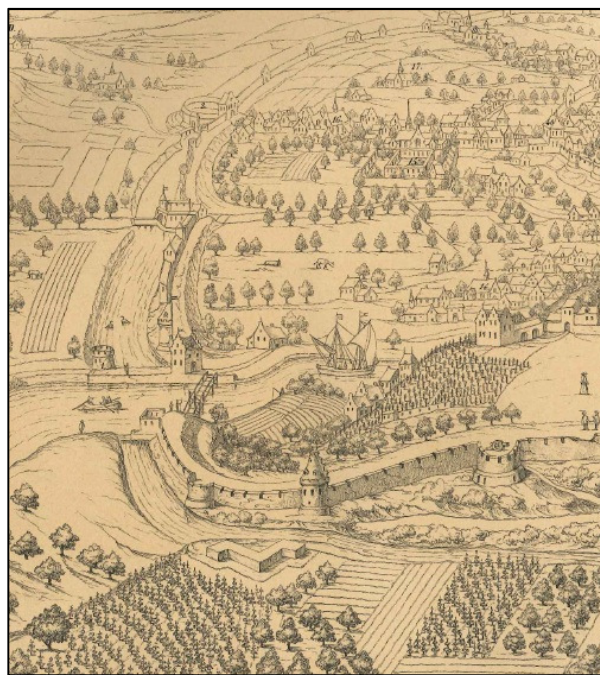

Fig. 10: pentekening van het vorige stadspanorama. (© SML)

⁴¹ Stedelijke Museum Leuven; Museum M)

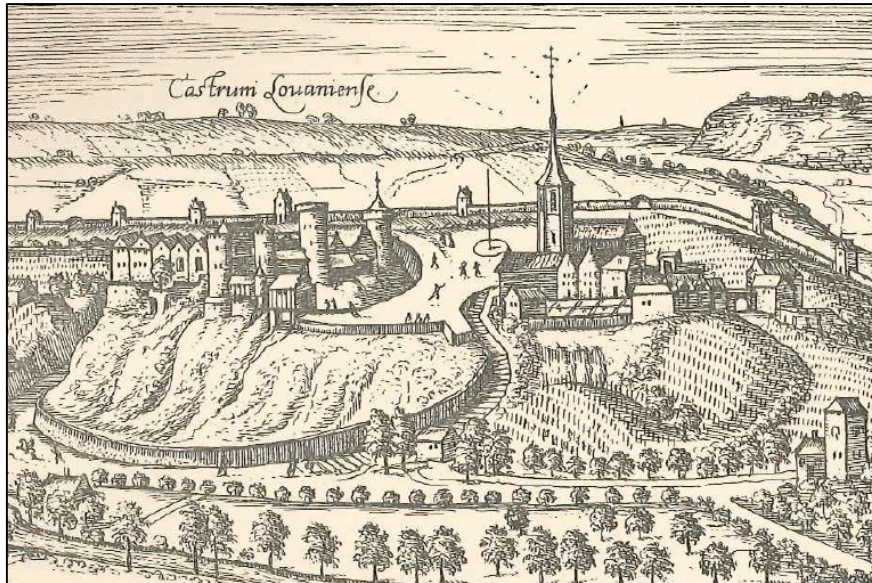

Fig. 11: gravure van J.B. Gramaye met zicht op de Keizersberg vanuit het zuiden uit 1606. (© SML)

Fig. 12: prent met zicht op de Keizersberg en omgeving vanuit het oosten uit de Leuvense prentenatlas vermoedelijk uit de 17de eeuw. (© KBR)

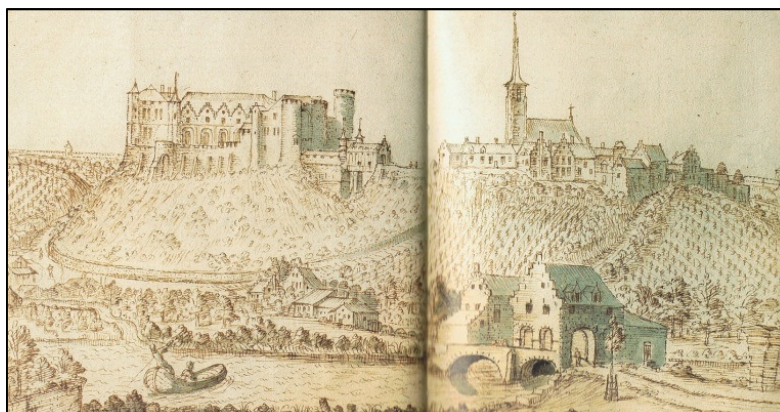

Fig. 13: : prent met zicht op de Keizersberg en omgeving vanuit het Klein Begijnhof uit de Leuvense prentenatlas vermoedelijk uit de 17de eeuw. (© KBR)

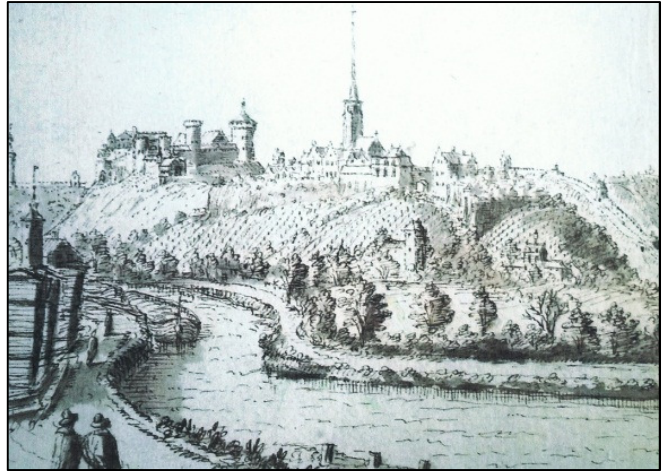

Fig. 14: : prent met zicht op de Keizersberg en omgeving vanuit het oosten. (© SML)

Fig. 15: stadsplattegrond van Joannes Blaeu uit 1649. (© stadsarchief Leuven)

Fig. 16: deel van een tekening van de Sint-Geertrui abdij uit 1860 gebaseerd op een tekening uit 1726. (Van Even 1860, 400)

Fig. 17: de Vaartkom op de kaart van Graaf de Ferraris uit 1777. (© KBR)

Fig. 18: de Vaartkom op het primitief kadaster uit 1822. (© stedelijk archief Leuven)

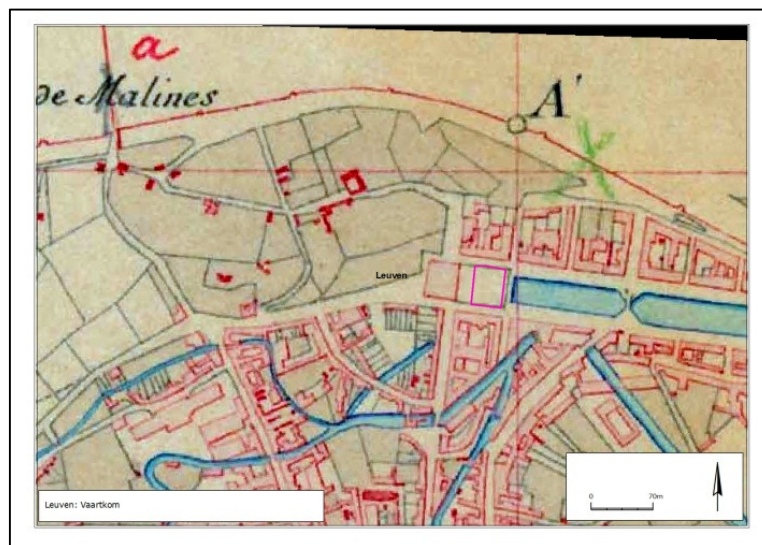

Fig. 19: de Vaartkom op het gereduceerd kadaster uit 1848-1854. (©stedelijk archief Leuven)

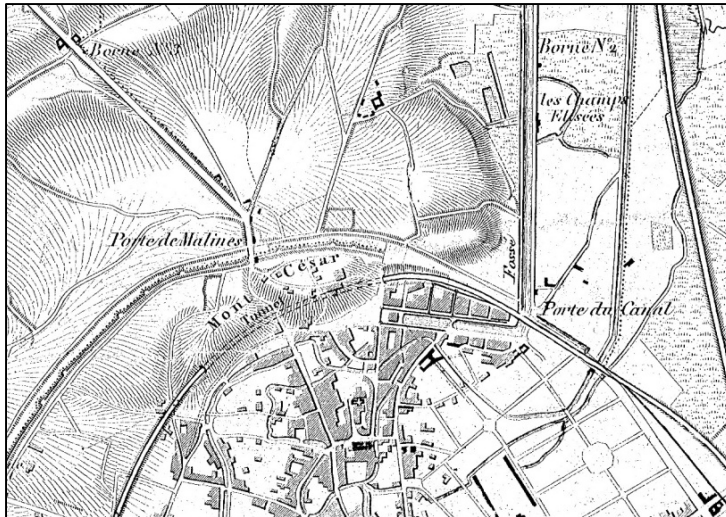

Fig. 20: de vaartkom op de kaart van Ph. Vandermaelen uit 1830. (© KBR)

Fig. 21: schilderij van de Leuvens Vaart uit 1804 van L. M. Autessier. (© Museum M)

Fig. 22: het entrepot aan de Leuvense vaart in 1900. (© stadsarchief Leuven)

Fig. 23: het oppoetsen van de muur tijdens de registratie.

Fig. 24: kijk op de volledig blootgelegde muur.

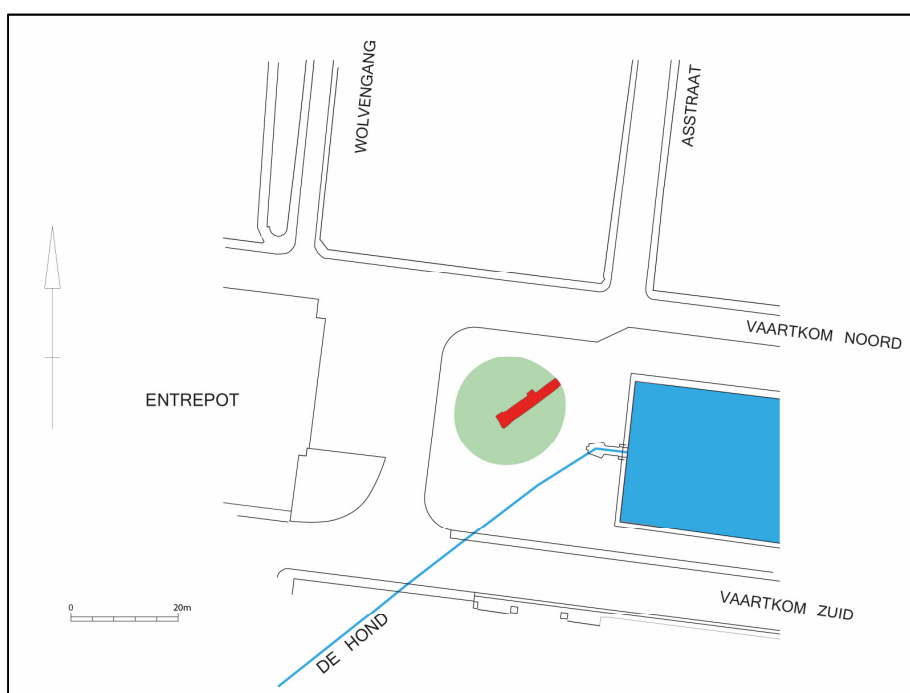

Fig. 25: situering van de aangetroffen muur (in het rood) op het huidige kadasterplan.

Fig. 26: noordelijke zijde van de muur opgetrokken in baksteen.

Fig. 27: detail van de noordelijke zijde van de muur met de trapsgewijze opbouw .

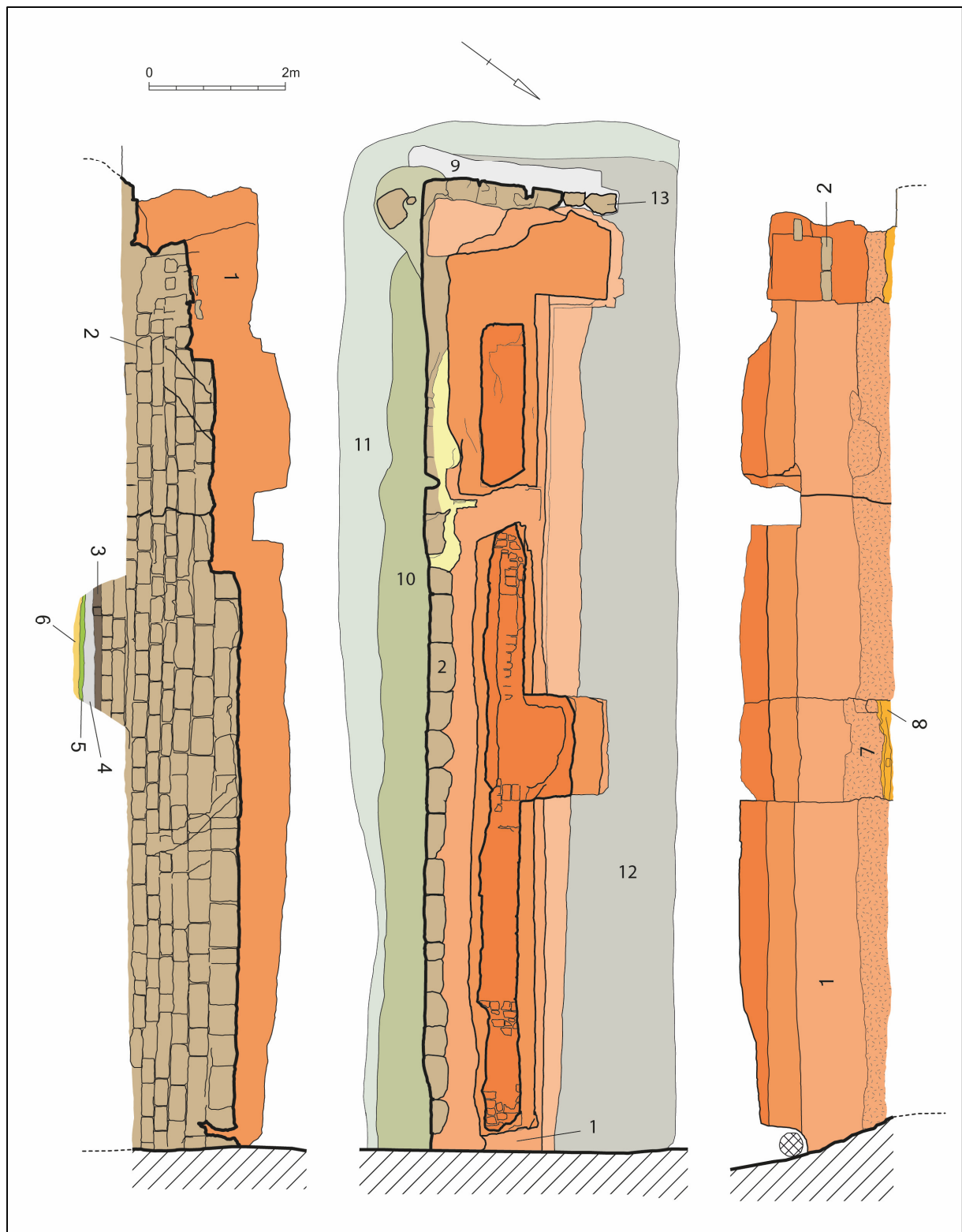

Fig. 28: sporenplan van de werkput: 1: muurconstructie uit baksteen; 2: muur in ijzerzandsteen; 3: houtenbalken; 4: donkergrijze laag met lichtgrijze sliblaagjes; 5: groenblauwe kleiige sliblaag; 6: geel oranje zandige kiezellaag; 7: funderingslaag van mortel en baksteenfragmenten; 8: fundering van bakstenen en mortel; 9: lichtgrijze zandige insteek; 10: grijsbruine tot donkergrijze zandige leem; 11: grijze zandige leem met fijne zandige laagjes; 12: lichtgrijze tot grijze zandige laagjes; 13: laag ijzerzandsteen blokken.

Fig. 29: de steunbeer op de hoek van de muur.

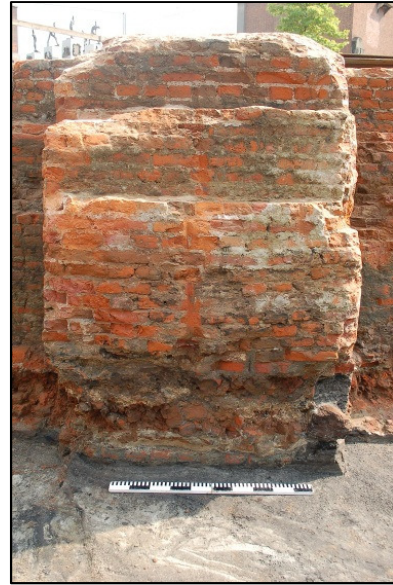

Fig. 30: de steunbeer in het midden van de muur.

Fig. 31: zicht op de ijzerzandstenen verfraaiing van de muur.

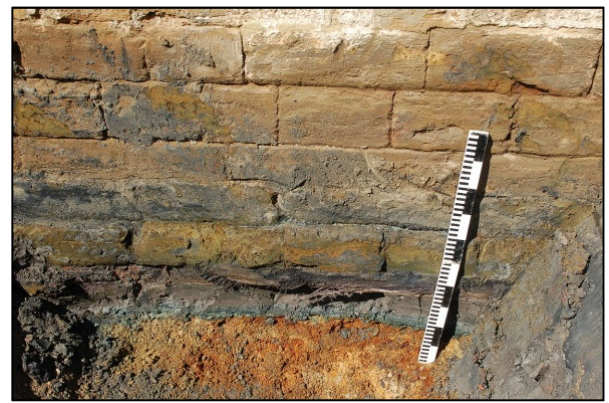

Fig. 32: de houten balken en lagen onder de muur

Fig. 33: de ijzerzandsteenblokkenwand helt lichtjes naar binnen toe.

Fig. 34: detail van de rijen ijzerzandsteenblokken.

Fig. 35: kijk op de vorm van de ijzerzandsteenblokken.

Fig. 36: kijk op de zuidwestelijke zijde van de muur.

Fig. 37: de ijzerzandsteenblokken op het einde van de muur.

Fig. 38: breuk in het muurlichaam.

Fig. 39: opvulling van de insteek van de muur aan de zuidwestzijde.

Fig. 40: kijk op de lagen langs de muur.

Fig. 41: detail van de lagen ten noorden van de muur.

Fig. 42: detail van de lagen ten noorden van de muur met een groot fragment hout.

Fig. 43: het profiel ten noorden van de muur.

Fig. 44: noordoost profiel ten noorden van de muur: 1: opvullingslagen van de aanleg van de recente riolering; 2: opvullingslagen van de insteek; 3: natuurlijke afzettingen.

Fig. 45: zuidoost profiel ten zuiden van de muur.

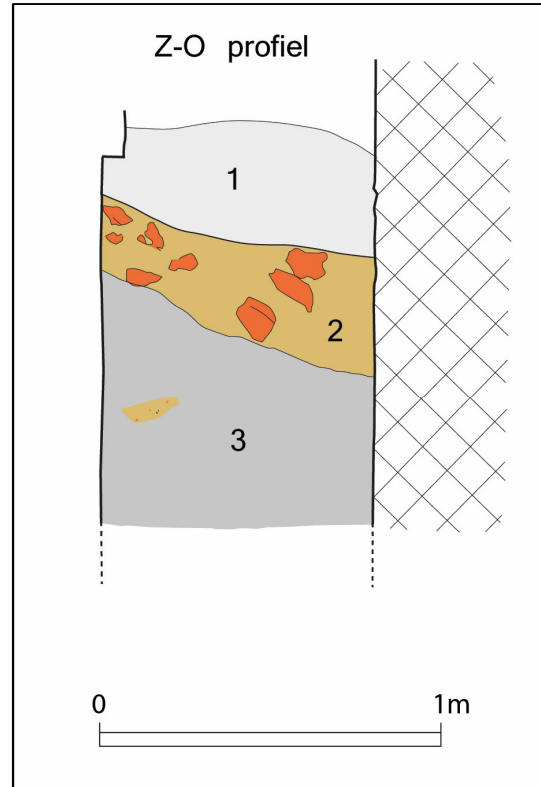

Fig. 46: 1: opvullingslagen van de aanleg van de recente riolering; 2: puinlaag van de afbraak van de muur; 3: natuurlijke afzettinglagen.

Fig. 47: muren aan de oevers van de Dijle aan de vismarkt uit de Leuvense prentenatlas vermoedelijk uit de 17de eeuw⁴². (© KBR)

⁴² Cockx 2003, 89.

Fig. 48: muren aan de oevers van de Dijle aan de Aarschotsepoort uit de Leuvense prentenatlas vermoedelijk uit de 17de eeuw⁴³. (©KBR)

⁴³ Cockx 2003, 204.

VIII. Tabel

	M-1 S-1	M-2 S-2	M-3 S-1	M-4 S-2	M-5 S-1	M-6 S-1	M-7 S-3	M-8 S-3	M-9 S-4	M-10 S-3	M-11 S-3	M-12 S-3	M-18 NO- profiel arm	M-19 NO- profiel arm	M-20 NO- profiel geen	M-21 NO- profiel rijk
LE-12-VA	matig	rijk	rijk	matig	matig	matig	rijk - verspoeld	geen	arm	geen	rijk	matig	arm	arm	geen	rijk
landslakken																
barnsteenslakken (Succineidae)				x								x				
agaathoren (<i>Cochlicopa</i> sp.)											x	x				
jachthorenslak (<i>Vallonia</i> sp.)											x					x
zoetwaterslakken																
grote diepslak (<i>Bithynia tentaculata</i>)		x	x		x	x					x	x				x
vijverpluimdrager (<i>Valvata piscinalis</i>)	x	x	x			x	x		x		x	x		x		x
oortormige poelslak (<i>Radix auricularia</i>)		x	x													
begroeide/ovale poelslak (<i>Radix labiata/balthica</i> -groep)	x	x	x	x	x	x					x					
moeraspoelslak (<i>Stagnicola palustris</i> -complex)												x				
schijfhoren (<i>Anisus</i> sp.)		x		x		x					x	x				x
riempje (<i>Bathyomphalus contortus</i>)	x										x					x
<i>Gyraulus</i> sp.											x					x
gekielde schijfhoren (<i>Planorbis carinatus</i>)				x												x
schijfhoren (<i>Planorbis</i> sp.)		x	x								x					
ronde beekmuts (<i>Ancylus fluviatilis</i>)																x
zoetwatermossels																
riviererwtmossel (<i>Pisidium amnicum</i>)											x	x				x
erwtmossel (<i>Pisidium</i> sp.)							x				x	x	x			x
hoornschaal (<i>Sphaerium</i> sp.)	x	x	x													

x = waargenomen
M = monsternummer
S = spoornummer

rijk = veel exemplaren
matig = redelijk aantal exemplaren
arm = zeer weinig exemplaren
geen = geen exemplaren